

DRUGAČIJI MEĐU VRŠNJACIMA?!

**- STAVOVI VASPITAČA I UČITELJA U PANČEVU PREMA
UKLJUČIVANJU DECE SA SMETNJAMA U RAZVOJU
U REDOVNE GRUPE VRTIĆA I ŠKOLA -**

Pančevo, 2003.

Realizaciju istraživanja pomogli:

Milkica Vukašinović, Marija Gašić, Branislav Kolar, Snežana Dečermić, Hani Šopov, Macakanja Marija, Sknepnek Radmila, Aleksandra Stojanović-Ružičić, Teodora Gajić, Miodrag Maksimović, Zoran Savić...

HVALA

Zahvaljujemo direktorima i direktorkama osnovnih škola i predškolske ustanove u Pančevu, na saradnji u ovom istraživanju.

Posebno zahvaljujemo štampariji „Grafos internacional” i Draganu Gačiću na pomoći pri realizaciji ove brošure.

„VELIKIMALI”

Finansijska podrška projektu:

Swedish Helsinki Committee

for Human Rights

Umesto uvodne reči

Zašto ometena deca nemaju još uvek iste šanse kao ostala deca da ostvare svoj maksimum u redovnom obrazovanju? Koliko su lične sposobnosti roditelja presudne da njihovo ometeno dete razvije svoje potencijale kroz život sa neometenim vršnjacima? Zašto ovakve mogućnosti u našoj zemlji nisu sistemski rešene? Kakvu ulogu treba da imaju zakoni, propisi, uredbe i šta sve treba da bude regulisano njima?....

Hiljadu pitanja prolazi kroz glavu roditelja ometenog deteta koje treba da se uključi u grupu neometenih vršnjaka u vrtiću, osnovnoj ili srednjoj školi, možda i dalje.

IZ UGLA OSOBE SA HENDIKEPOM – LIČNA ISKUSTVA

Moje rođenje bilo je teško i naporno, za moju majku bolno i višesatno, za osoblje komplikovano i rizično, a za mene sa životnim posledicama – cerebralnom paralizom. Da je to uzrok mojih tegoba sa motorikom, roditelji su otkrili u drugoj godini mog života. Pojavile su se i posledice u govoru, hodu. Očuvan i netaknut bio je intelekt. Znajući moje mentalne mogućnosti, majka (učiteljica) je insistirala na mojoj integraciji sa neometenom decom. Upi-sala me je u redovan vrtić. Naravno, prethodilo je nekoliko razgovora sa direktorkom, psihologom, vaspitačima grupe. Veština i moć komunikacije moje majke učinili su mogućim da se nađem u redovnoj grupi vrtića. Ovu proceduru nije morala proći kada je moj mlađi brat polazio u vrtić jer – on je zdravo dete.

Ono čega se ja sećam je da sam volela vrtić i da mi je bilo lepo u okruženju dece. Učestvovala sam i na priredbama, dobijala sam uloge u predstavama, pevala sam i recitovala. Saradnja mojih roditelja i vaspitača je bila tesna i nisam osećala da moje tegobe smetaju drugoj deci. Moji drugari su naučili da mi

dodele adekvatnu ulogu u igri, te sam uvek bila ravnopravni učesnik zajedno sa njima.

Kako se približavalo vreme za školu počinjala je ponovo dodatna angažovanost mojih roditelja, ne bi li dokazali pravim osobama da ja treba da idem u redovnu školu. Opet sam imala sreće što mi je majka učiteljica. Znala je uslove, procedure i načine kako se problemi sa decom koja su drugačija od ostale dece, rešavaju. Testovi, dijagnoze, mišljenja, pregledi, pitanja („Ide li kod logopeda?, Hoće li moći sama? Druga deca će biti... Roditelji će možda...”). Sve se moralo proći, da bi se našla i učiteljica koja je htela da me primi u svoj razred. Tokom osnovne škole, učila sam, pisala, crtala, vežbala u potpuno jednakim uslovima kao i ostali đaci. Naravno, ocene su bile niže za onoliko koliko je moja motorika zaostajala za motorikom druge dece. Od dobre volje nastavnika zavisilo je da li će tolerisati ovu činjenicu i pružiti mi mogućnost da na drugi način pokažem znanje. Bilo je i ovakvih situacija: „Nemoj ti da pevaš, falširaš, čuti!... Brže malo hodaj, nemam ja svo vreme ovog sveta!...Ajde, ajde, idi! Uvek ti moraš na neke terapije – stalno gledaš na sat! Idi da te više ne gledam!... Da, davala sam ti uvek niže ocene jer ti majka radi u školi, pa da druga deca ne budu ljubomorna na tebe.” Svakako da je bilo i nastavnika i profesora koji su poštovali moje napore da se održim, koji su mi davali priliku da pokažem znanje, imali strpljenja i tolerancije – bili dobri ljudi u svojoj profesiji. Ništa drugo im nije nalagalo, kao stručnjacima, da takvi treba da budu. A bilo je i onih koji su me sažaljevali pa me nisu dirali, osim kad moraju. Moje znanje njima je ostalo nepoznato.

Kroz srednju školu, naučena na neravnopravnost uslova u nastavi, pokazala sam zavidno znanje, izborivši se sada već i sama za neke načine komunikacije. Uvidela sam da mi aktivnost na času, javljanje, pomažu da u kraćim odgovorima pokažem koliko znam. Na ovaj način profesori su sticali uverenje o nivou mog znanja i imali potrebnu toleranciju kada su drugi oblici ispitivanja u pitanju. Očeva pogibija usporila je malo moju volju da pokažem svoje kapacitete. Ipak, srednju sam školu završila sa najboljim uspehom.

Isti uslovi polaganja ispita čekali su me opet prilikom upisa na fakultet i tokom studija. Jedini ustupak učinila je komisija za diplomiranje, koja mi je odobrila da umesto pismenog polaganja klazure (ispit u okviru diplomskog), ispit polažem usmeno. Iako sam imala želju, uslovi školovanja su bili razlog zbog koga nisam nastavila svoje dalje usavršavanje. Nisam želela da moje dalje školovanje, kao do tada, zavisi od dokazivanja da vredim i ličnih afiniteta odgovornih ljudi da uvažavaju i ispoštuju objektivne okolnosti da bi meni omogućili adekvatan razvoj.

Sama sam odlučila na kom ću se nivou obrazovanja zadržati, mereći svoju volju da se, uporedo sa zahtevima, borim i sa uslovima obrazovanja. To se rešilo i to je gotova priča. Moj život traje i sakuplja priče o ravnopravnosti uslova za egzistenciju ljudi poput mene u okruženju neometenih ljudi. Još uvek se ugroženi pokušavaju prilagoditi neugroženima i uklopiti u njihov svet. A to, priznaćete, nije lako.

Daca

IZ UGLA „VelikiMali” - UVAŽAVANJE I POŠTOVANJE LJUDSKIH PRAVA LICA OMETENIH U RAZVOJU

Počeci „VelikiMali”

U želji da pomognemo deci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama, kroz bogatije i kvalitetnije životne sadržaje, ali i iz sopstvenog profesionalnog izazova i potrebe za kreativnim angažovanjem, 1. aprila 2000. godine nastala je NVO „VelikiMali”. Tokom svog postojanja pratili smo potrebe populacije sa kojom radimo i svoj program kreirali smo u skladu sa tim.

U praznom prostoru koji postoji posle institucionalnog tretmana korisnika pronašli smo mogućnost da oformimo programske sadržaje kao dopunu neophodnim institucionalnim tretmanima dece ometene u razvoju.

Smatramo da je naš rad važan za ponovno preispitivanje stanja u institucijama kada je u pitanju upravo psihosocijalna oblast i integracija osoba sa smetnjama u društveni život. Nadamo se da će saradnja institucija i vaninstitucionalnih organizacija dovesti do unapređenja kvaliteta života osoba kojima je potrebna pomoć drugih ljudi radi ravnopravnog učešća u ostvarivanju svojih osnovnih ljudskih prava.

Filozofija našeg načina rada podrazumeva razumevanje, poštovanje i prihvatanje različitosti među ljudima kao osnov za realizaciju individualnih potreba i uklapanja u životno okruženje.

Misija naše organizacije jeste poboljšanje kvaliteta ličnog i društvenog života dece sa smetnjama u razvoju i njihovih porodica, i na putu ka njenom ostvarivanju postavili smo nekoliko ciljeva:

- Pružanje stručne pomoći i podrške deci sa smetnjama u razvoju
- Poboljšanje komunikacije unutar porodice ometenog deteta kao i između porodice i lokalne zajednice kroz podršku, saradnju i savetovanje
- Razvijanje prihvatajućeg stava društva prema deci sa smetnjama u razvoju edukacijom i promocijom njihovih prava

Ove ciljeve NVO „VelikiMali” ostvaruje kroz različite aktivnosti, kao što su: individualni rad sa detetom i porodicom, fizičke aktivnosti u sali i na bazenu kao i relaksaciona masaža, zabavište VM u okviru predškolske ustanove „Dečja radost”, uključivanje dece sa smetnjama u razvoju u redovna odeljenja u vrtiću, istraživanje položaja dece sa smetnjama u razvoju i njihovih porodica, radionice, rođendani, igraonice, druženja, edukacije, seminari, gostovanja. Od posebnog značaja je i **Kampanja „Drugačiji, pa šta!”** – javna promocija rada sa decom sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama, kao i promocija njihovih prava, koju sprovodimo da bismo učinili vidljivijim i prepoznatljivim sve vrste problema na koje nailaze osobe sa smetnjama u razvoju i njihove porodice.

I Predgovor

Pozadina života

„Ljudska prava su prava ljudi da žive u skladu sa svojom prirodom i da budu u stanju da žive zajedno sa drugim ljudima”

Flajner Tomas

Položaj svakog pojedinca u društvu i garant zaštite njegovog razvoja i prava određuje društveni-politički sistem zemlje u kojoj pojedinac živi. Prirodna prava pojedinca pripadaju svakoj osobi na samom rođenju ali imaju različit status u nedemokratskim i demokratskim sistemima. Nivo ostvarenih prava manjinskih grupa ljudi koje se razlikuju u okruženju po nacionalnoj, verskoj, rasnoj pripadnosti, prema odlikama svog izgleda i ponašanja jeste pokazatelj „slobode” društva i blagostanja zajednice.

U fokusu našeg istraživanja jeste osetljivost prema ljudskim pravima - u ovom slučaju dece sa smetnjama u razvoju. U nedemokratskim društvenim uređenjima, kakvo je bilo u našoj zemlji u prethodnim decenijama, prava pojedinca su bila podređena društvenoj zajednici: „*pojedinac zaslužuje uvažavanje i može uživati u određenim pogodnostima i koristima pre svega kao lojalan član društva koji obavlja propisanu ulogu, a ne kao jedinka koja je po sebi dostojna pažnje i moralno vredna*”.¹

U ovakvim sistemima ljudska prava su podređena interesima države, uslovljena su i nisu prirodno data.

Život je pokazao da je odnos prema osobama sa smetnjama u ovakvim sistemima bio uglavnom licemeran; sa jedne strane nisu se prepoznavale niti uvažavale autentične potrebe i prava ovih osoba, a sa druge strane, „društve-

¹ »Theoria«, časopis Filozofskog društva Srbije, broj 1-2, 1987 god., Beograd, tema: Ljudska prava

na zajednica” je „udeljivanjem i promovisanjem” nekih kolektivnih prava i povlastica ovoj grupi ljudi stvarala dobru sliku o sebi.

U demokratskim zemaljama pravo individue oslanja se na prirodno pravo dato čoveku samim rođenjem. Sreća i blagostanje pojedinca su iznad države i društva. Država treba da stvori uslove i zaštiti razvoj svakog pojedinca prema njegovim licnim osobenostima, mogućnostima i specifičnostima. Prema Deklaraciji nezavisnosti, „*svaki pojedinac može da traga za svojom srećom pod uslovom da na ovaj način ne dovodi u pitanje ista prava drugih pojedinaca*”.

Naša zemlja se kreće u pravcu demokratizacije, u toku su preispitivanja položaja manjinskih grupa i uspostavljanje garancije ljudskih prava i sloboda prema evropskim standardima. U skladu sa tim, vrše se istraživanja koja treba da prikažu zatečeno stanje i definišu prioritete potrebe u datoj oblasti. Otvorenost i dostupnost podataka o bitnim faktorima koji utiču na kvalitet života ometenih osoba su u tom smislu neophodni i važni. Danas još uvek ne postoji prava slika stanja ove populacije. Razvoj demokratije pruža nadu da će se poštovanjem ljudskih prava i primenom zakona omogućiti brži razvoj i napredak kvaliteta života osoba sa smetnjama u okruženju u kome žive. Upravo u kontekstu razvoja naše zemlje kao pravne države, odvija se i proces reforme obrazovnog sistema, koji bi trebalo da reši nagomilane probleme obrazovanja u populaciji dece sa smetnjama u razvoju.

II Osvrt na zakonske osnove integracije dece sa smetnjama u razvoju u našoj sredini

Predškolsko obrazovanje i vaspitanje u našoj republici nije obavezno. U smislu Zakona o društvenoj brizi o deci¹ predškolsko vaspitanje i obrazovanje je društveno organizovano i odvija se u ustanovama koje osniva opština, na osnovu kriterijama koje određuje Vlada RS. Do sada se rad sa decom u predškolskoj ustanovi organizovao u vaspitnim grupama, čija je veličina određena uglavnom uzrastom dece. Posebno se izdvaja regulativa da za decu sa smetnjama u razvoju postoji mogućnost organizovanja vaspitne grupe sa najviše 8 dece u grupi. Međutim, do sada ni jedan Zakon nije predvideo integraciju dece sa smetnjama u razvoju u grupe vršnjaka u predškolskim ustanovama.

Zakon o osnovnoj školi reguliše samo u jednom posebnom poglavlju osnovno obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju. Ovakva „ekskluzivnost” prava ometene dece, ukazuje da u osnovi postoji diskriminatorni stav države prema ovoj deci, jer se razdvajanjem mesta boravka, „specijalnim vaspitanjem i obrazovanjem” pojačava distanca između dece ometene u razvoju i ostalih vršnjaka. Da li specijalno obrazovanje, ovako definisano „obebeđuje potpun i dostojan život i postizanje najvišeg stepena samostalnosti i socijalne integracije (...) i da li može ostvariti razvoj detetove ličnosti, talenata i mentalnih i fizičkih sposobnosti do njihovih krajnjih mogućnosti?”²

Osim toga, pokušaji integracije u kasnijem periodu života ove dece iziskuju više rada i napora i za njih i za njihove vršnjake

Član 31. Zakona o osnovnoj školi predviđa pomoć za decu sa lakšim smetnjama u razvoju koja su u redovnim odeljenjima škole: „...škola može

¹ Zakon o društvenoj brizi o deci, objavljen u »Sl.Glasnik RS«, br. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 28/94, 47/94, 48/94, 25/96 i 29/01

² Prema čl. 23 i 29 Konvencije o pravima deteta, usvojenoj na Generalnoj Skupštini UN, 1989. godine

organizovati korektivni pedagoški rad sa decom koja imaju manje smetnje u fizičkom i psihičkom razvoju.”¹

Dosadašnja praksa rada predškolskih ustanova i osnovnih škola pokazuje da je bilo pojedinačnih slučajeva uključivanja ili pokušaja uključivanja dece sa smetnjama u razvoju u grupe vršnjaka. Uključivanje je zavisilo od dogovora direktora i učitelja odnosno vaspitača koji će raditi sa detetom. Decu sa smetnjama u razvoju prihvatili su oni učitelji ili vaspitači koji su imali afiniteta i dovoljno entuzijazma za rad na njihovoj integraciji. Dokumentacija o tome nije sistematski vođena, tako da bi utvrđivanje konkretnih činjenica o ovakvim slučajevima zahtevalo posebno istraživanje.

¹ Zakon o osnovnoj školi, objavljen u »Sl.Glasnik RS«, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94 i 22/02

III Situacija u svetu

Uključivanje dece ometene u razvoju u redovne tokove obrazovanja je, po iskustvu mnogih demokratski i ekonomski razvijenih zemalja sveta (Švedska, Italija, Holandija, SAD), dugogodišnji proces. Iskustva ovih zemalja biće dragocena u reformi obrazovanja koja predstoji u našoj zemlji.

U SAD je od 1950. godine rasla svest o značaju brige za jednaka prava i mogućnosti dece i odraslih ometenih u razvoju. Zagovornici zakona kojima bi se osigurala prava ometenih lica bili su pravnici koji su se bavili ljudskim pravima, kao i organizovane grupe roditelja. Njihovi napori urodili su plodom 1975. godine, kada je Kongres ozakonio Odluku o obrazovanju i vaspitanju sve dece ometene u razvoju. Kao rezultat ove istrajne borbe mnoga od dece sa smetnjama u razvoju premeštena su iz specijalnih razreda u redovne razrede ili vaspitne grupe.

Poslednja decenija prošlog veka u Evropi protekla je u obuhvatnijem regulisanju prava dece ometene u razvoju da budu potpuno uključena u regularne grupe vršnjaka u školama i vrtićima (inkluzija). Mnogo se učinilo na ostvarivanju prava roditelja ove dece da mogu da izaberu školu za svoje dete, da mogu da se obrate sudu kada imaju nesuglasice ne samo sa školom već i višim instancama koja brinu o ostvarenju prava njihove dece, da mogu da budu partneri u sprovođenju programa inkluzije¹. Vaspitno-obrazovne ustanove su dužne da prihvate dete, da se pripreme za sve neophodne operacije inkluzije deteta, da svoje osoblje edukuju u tom pravcu, da škola štampa, publikuje izveštaje o aktivnosti sa ovom decom i sl. (videti u Prilogu br. 3, CSIE-s summary).

¹ inkluzija – potpuno uključivanje ometene dece u redovna odeljenja i grupe vaspitno-obrazovnih ustanova

IV Situacija kod nas

Savremeni trendovi u reformi školstva u našoj zemlji računaju da će se sa razvojem građanske svesti društva stvoriti uslovi za uključivanje dece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe škola ili vrtića. Posebno je važno naglasiti da sa reformom obrazovnog sistema i razvojem građanskog društva treba omogućiti ravnopravne uslove vaspitanja i obrazovanja onoj deci koja usled kulturne različitosti, socijalne i emocionalne deprivacije¹ obuhvataju značajan procenat dece u odeljenjima specijalnih škola tj. osnovnih škola sa specijalnim programom rada, a to su romska deca, deca bez roditeljskog staranja i deca koja sa roditeljima žive u siromašnim uslovima.

Prema dosadašnjim predlozima² reforma u našoj u zemlji bi trebalo da omogući izgradnju celovitog sistema obrazovanja i brige o osobama sa omeštenostima, sistema koji će vertikalno da se prostire u kontinuumu od predškolskog obrazovanja i tretmana preko osnovnoškolskog i srednjoškolskog, koji će stvarati pogodnosti i pristupačnosti visokom obrazovanju ukoliko postoji odgovarajući nivo intelektualnih sposobnosti, a takođe regulisati i obrazovanje odraslih osoba sa smetnjama. S druge strane, ponuđen je jedan horizontalni model sa tri osnovna paralelna sistema i idejom o lakom prelasku iz jednog sistema u drugi. Ti sistemi su: 1) inkluzivni sistem, koji podrazumeva uključivanje dece u odeljenja s vršnjacima gde se radi po redovnim programima, ali uz dodatnu podršku i pomoć; 2) integrativni sistem, koji podrazumeva posebna odeljenja pri redovnim školama po redovnim programima koji se izvode specijalnim metodama ili sredstvima prilagođenim ovoj deci, ali se integracija ostvaruje u nekim zajedničkim nastavnim ili vannastavnim aktivnostima (muzičko, likovno, fizičko vaspitanje i sl.);

¹ gubitak ili odsustvo neophodnih uslova (fizičkih ili socijalnih) za zadovoljenje vitalnih potreba, može imati dalekosežne posledice na celokupni razvoj deteta

² Prema izveštaju radne grupe Ministarstva prosvete i sporta o obrazovanju dece s posebnim potrebama, Prosvetni pregled, 26.09.2002. str. 5

3) sistem specijalnog obrazovanja u specijalnim školama, koji je namenjen deci sa najtežim ometenostima koja ne mog dobiti odgovarajući tretman u redovnoj školi.

Reforma je u toku i u njenom radu učestvuju i stručnjaci iz nevladinih organizacija jer je danas proces normiranja, unapređenja i zaštite prava na međunarodnom planu nezamisliv bez njihovog učešća. Ona je važna za ulazak naše zemlje u savremene tokove zaštite dečjih prava u Evropskoj zajednici.

Situacija u Pančevu

U Pančevu postoji osnovna škola za lako mentalno ometenu decu „Mara Mandić”, koja je iskoristila zakonsku mogućnost da osnuje pri svojoj ustanovi predškolsko odeljenje, **Razvojno zabavište**, koje funkcioniše zajedno sa dnevnim boravkom dece ometene u razvoju. Osim toga, u okviru ove škole vode se dislocirana odeljenja u četiri okolna sela: u Jabuci, Kačarevu, Dolovu i u Omoljici. U regularnim redovnim školama ne postoje druga odvojena odeljenja, niti sistematska integracija ometene dece.

U okviru Predškolske ustanove „Dečja radost” u Pančevu poslednjih sedam godina organizovana je vaspitna grupa za decu oštećenog sluha koja, pored slušno-govorne rehabilitacije, omogućuje uključivanje ove dece u sredinu svojih vršnjaka. Uključivanje ove dece u sredinu vršnjaka je stihijsko, nije sistematsko, ali je činjenica da postoji. Ova ustanova pokazuje kako je moguće ostvariti otvoreniji sistem odnosa među decom i realizaciju programskog rada. Pre tri godine Inicijativa za pomoć ometenoj deci „VelikiMali” uspostavila je saradnju sa ovom ustanovom, i otpočela sa uključivanjem pojedinačne dece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe uz pratnju, kao i sa podrškom razvoju ove dece kroz dodatni rad.

V Istraživanje

Kroz rad NVO „VelikiMali” učinili smo pionirske pokušaje uključivanja pojedine dece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe vršnjaka u nekoliko pančevačkih vrtića. U ovim pokušajima stekli smo utisak da je za uspeh uključivanja deteta od velike važnost stav i neposredni odnos vaspitača, odnosno učitelja prema detetu. Uzevši u obzir i najavu reforme obrazovanja, smatrali smo da je prvi logičan korak u ovom procesu ispitivanje stavova vaspitača i učitelja prema uključivanju dece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe i odeljenja. Osnovni cilj istraživanja bio je da se dođe do informacija koje mogu biti od značaja za planiranje inkluzije/integracije na teritoriji opštine Pančevo, pa i šire. Istraživanje je imalo za zadatak da utvrdi stavove vaspitača i učitelja o:

- adekvatnosti specijalnih ustanova odnosno redovnih vaspitno-obrazovnih ustanova za različite kategorije ometene dece, odnosno potrebnim promenama u ovoj oblasti,
- činionicima napredovanja ometene dece u grupi neometene dece u školi odnosno vrtiću,
- dobiti koju ometena deca imaju od integracije u redovne grupe vršnjaka,
- dobiti koju neometena deca mogu imati od uključivanja ometenog deteta u redovne grupe,
- osnovnim preprekama za uključivanje ometene dece u redovne tokove vaspitno-obrazovnih grupa,
- i najzad, o spremnosti za ličnu angažovanost u radu sa ometenom decom.

Pošli smo od pretpostavke da postoje neki faktori koji mogu biti povezani sa načinom sagledavanja problema inkluzije/integracije. Proveravali smo niz hipoteza, kao npr: da je posedovanje određenih dodatnih veština i znanja za rad sa decom jedan od potencijalnih faktora prihvatanja uključiva-

nja ometenog deteta u svoju grupu/odeljenje; ili, da su mladi učitelji i vaspitači, kao i oni sa prethodnim pozitivnim iskustvima spremniji da se uključe u proces integracije. Naravno, ovim istraživanjem nismo mogli uzeti u obzir sve moguće faktore (osobine ličnosti, kulturne uticaje i dr.) potencijalno važne za formiranje pozitivnog, odnosno negativnog stava prema integraciji ometene dece.

Istraživanje je sprovedeno tokom juna, jula i septembra 2002. godine u Pančevu. Ispitane su ukupno 182 osobe, od toga 87 vaspitača predškolske ustanove „Dečja radost” (47,8% uzorka) i 95 učitelja iz 9 od ukupno 10 osnovnih škola na užoj teritoriji grada (52,2% uzorka). Napominjemo da ispitani vaspitači čine više od polovine ukupnog broja (128) vaspitača, a učitelji iz našeg uzorka predstavljaju skoro dve trećine ukupnog broja (150) učitelja u Pančevu. 96,5% ispitanika je ženskog pola. Iskustvo rada sa ometenom decom u grupi, na poslu je malo 84.1% ispitanika. Čak 44.5% ispitanih vaspitača i učitelja ne poseduje nikakve dodatne veštine ili znanja (videti Prilog br. 1). 41.8% ispitanika prošlo je neki oblik obuke za radioničarski način rada. Međutim, samo 4.9% ispitanika poseduje veštine i znanja koje su potrebne za rad sa decom ometenom u razvoju. U pogledu posedovanja ovih znanja i veština nema razlike između učitelja i vaspitača.

Ako se u sklopu reforme osnovnog i predškolskog obrazovanja planira uključivanje ometene dece u redovne grupe bilo bi potrebno najpre obezbediti učiteljima i vaspitačima odgovarajuću obuku za rad sa ovom populacijom dece jer, sudeći po opštini Pančevo, zanemarljiv broj nastavnog kadra ima potrebne veštine za rad sa ometenom decom.

Istraživanje otvara sledeća pitanja:

1. Da li je, prema mišljenju vaspitača i učitelja, uključivanje adekvatno rešenje za obrazovanje i vaspitanje dece sa smetnjama u razvoju?

Ispitani vaspitači i učitelji birali su uglavnom *dva od nekoliko ponuđenih rešenja*. Jedno su specijalne ustanove za ometenu decu (50.5%), a drugo jeste uključivanje u redovne grupe i odeljenja, ali uz obaveznu pomoć stručnjaka (40.7%)¹

Prema mišljenju vaspitača i učitelja, *specijalne škole su adekvatno rešenje* pre svega za sledeće kategorije ometenosti: za slepu decu (46.7%), za sve vrste ometenosti kod dece u zavisnosti od stepena oštećenja (43.4%), za gluvu decu (40.1%) i za decu sa autističnim ponašanjem (34.6%).

S druge strane, *uključivanje u redovne grupe i odeljenja* smatra se najkorisnijim i najuspešnijim za decu sa govornim smetnjama (51.1%), za decu

¹ Ispitanici su na većini pitanja mogli odabrati jednu ili više mogućnosti.

sa emocionalnim problemima (48.4%), za decu sa lakom mentalnom ometenošću (35.2%) i za telesno invalidnu decu (30.8%).

Najnegativniji stav ispitanici imaju prema uključivanju slepe dece (2.2%), autistične dece (8.8%) i gluve dece (9.3%). Treba primetiti da učitelji i vaspitači pokazuju veliku rezervisanost prema korisnosti uključivanja čak i one grupe dece koja su oduvek i bila kod nas u redovnom sistemu školovanja: dece sa patologijom govora i emocionalnim smetnjama.

Navedeni podaci ukazuju da učitelji i vaspitači ne vide jedinstveno i za svu ometenu decu jednako adekvatno rešenje.

Možemo pretpostaviti da će dva načina obrazovanja ometene dece morati da koegzistiraju zajedno na sledeći način: specijalne ustanove bile bi adekvatne za teže mentalno ometenu decu, decu sa oštećenjima čula i onu sa kombinovanim oštećenjima, a za lakše ometenu decu rešenje bi trebalo da ide u pravcu uključivanja u redovne grupe, ali uz stalnu pomoć tzv. personalnih asistenata koji bi bili zaduženi za pomoć pojedinačnom detetu.

Najzad, treba imati na umu da *stariji učitelji i vaspitači* imaju negativniji stav prema uključivanju i vide specijalne škole kao najadekvatnije rešenje za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju. *Mlađi i srednji kadar* u većoj meri smatra da je stepen, a ne vrsta ometenosti ono od čega zavisi pogodnost specijalnih ustanova kao rešenja za ometenu decu.

2. Da li su učitelji i vaspitači spremni da se lično angažuju i prihvate ometeno dete u svoju grupu/odeljenje?

Smatramo da je ovo *jedan od najvažnijih podataka istraživanja*.

U radu sa ometenom decom 41.8% ispitanika nema iskustvo, ali bi primili ometeno dete u svoju grupu, odnosno odeljenje. Takvo iskustvo ima 20.3% ispitanika i ponovo bi primili ometeno dete. S druge strane, 18.7% ispitanih vaspitača i učitelja nema iskustvo u radu s ometenim detetom i ne bi bili spremni da uključe ometeno dete u svoju grupu, dok 17.6% ispitanika ima negativno iskustvo u radu s ometenom decom i ne bi hteli ponovo da imaju ometeno dete u svojoj grupi.

To znači da u pančevačkim vrtićima i osnovnim školama možemo očekivati da *blizu 40% kadra ne želi da ima ometenu decu u odeljenjima i grupama sa kojima rade*.

S obzirom na opšte stavove prema uspešnosti uključivanja za različite kategorije ometenosti, možemo se zapitati *koju kategoriju ometene dece bi vaspitači i učitelji bili spremni lično da prihvate i uključe*. Prema očekivanjima, najveći procenat ispitanika primio bi u svoje odeljenje ili grupu dete sa govornim smetnjama (40.1%) i dete sa emocionalnim problemima i teškoćama u prilagođavanju (36.8%). Telesno invalidnu decu primilo bi 22% ispitanika, lako mentalno ometenu decu 23.1%, a isti procenat ispitanika primio bi

i dete sa bilo kojom vrstom ometenosti, zavisno od stepena oštećenja. *Najmanja je spremnost za rad sa autističnom i slepom decom.*

Postoje izvesne *razlike u stavovima vaspitača i učitelja*. Učitelji u značajno većoj meri smatraju da je specijalno školovanje najadekvatniji način obrazovanja za slepu i gluvu decu, i pre bi uključili u svoja odeljenja telesno invalidnu nego slepu i gluvu decu.

Ove razlike možemo objasniti različitom prirodom rada s decom u predškolskim ustanovama i osnovnim školama. U predškolskim ustanovama dominantan način rada sa decom je fleksibilniji, koriste se svi kanali komunikacije, igra je osnovni medijum učenja, a neguje se i prati razvoj detetove ličnosti u celini. Obrazovno-vaspitni proces u školama zasniva se na verbalnoj komunikaciji i usmeren je na uspešno ovladavanje gradivom, što se procenjuje i izražava pomoću ocena.

Ko je spreman da primi ometeno dete u svoju grupu?

Značajno veći broj učitelja primio bi ometeno dete u svoju grupu, iako nema prethodno iskustvo. Veći broj vaspitača već ima očigledno negativno iskustvo u radu s ometenim detetom u grupi i ne bih hteo da ponovo primi dete sa ometenostima u svoju grupu.

Posedovanje dodatnih znanja i veština se pokazalo kao značajan faktor spremnosti za rad, naročito sa telesno invalidnom decom. Upadljiv je podatak da su ispitanici bez dodatnih veština i znanja manje spremni, od onih koji te veštine i znanja poseduju, da prime ometeno dete u svoju grupu/odeljenje. Takođe, bolje edukovani vaspitači i učitelji bi, nakon iskustva u radu sa ometenim detetom, u većoj meri nego oni needukovani, ponovo primili ometeno dete u svoju grupu. Verovatno su zahvaljujući širem rasponu veština i znanja bolje rešavali probleme u radu i imaju pozitivnija iskustva.

Posedovanje dodatnih veština i znanja ne samo što čini vaspitače i učitelje kompetentnijim za savladavanje problema u grupnom i individualnom radu, već ih putem edukacija i supervizije čini delom mreže stručnjaka. Pokazalo se, naime, da se ispitanici koji pohađaju kurseve za stručno usavršavanje u većoj meri obraćaju kolegama za pomoć kada imaju u grupi dete sa izvesnim smetnjama. Vaspitači i učitelji bez dodatnih veština i znanja skloniji su da se oslone na sopstvene snage i samostalno rešavaju problem, što može da ukazuje i na nedostatak poverenja u razmenu znanja sa kolegama ili na strah da budu procenjeni kao nestručni.

3. Koja su osnovna ubeđenja vaspitača i učitelja o dobiti od uključivanja i mogućnosti napredovanja ometenog deteta?

Možemo pretpostaviti da spremnost za prihvatanje ometenog deteta u grupu i rad sa njim zavise od nekih shvatanja o dobiti koju ometeno dete mo-

že imati od uključivanja. Saznali smo sledeće: Većina ispitanika smatra da je *uključivanje u redovne obrazovne grupe vršnjaka korisno za dete sa smetnjama u razvoju* jer pruža mogućnost uključivanja ometenog deteta u društveni život (50.9%), omogućava detetu da usvoji društvena pravila i norme ponašanja (52.2%), dete tako zadovoljava svoju potrebu za druženjem sa drugom decom (50.5%). Manji je procenat onih koji smatraju da ometeno dete na taj način može maksimalno razviti svoje sposobnosti (22.0%), a tek nekolicina ispitanika vidi uključivanje kao način da se ovoj deci pruže *jednaki uslovi u obrazovanju i vaspitanju* (3.8%).

Čini nam se da ovi podaci pokazuju da većina ispitanika vidi cilj integracije u pružanju mogućnosti detetu sa smetnjama da bude u društvu, u grupi vršnjaka. Kao da je mnogo manja svest o potrebi da se u društvu stvore takvi uslovi u kojima *svaki pojedinac* ima pravo da dosegne i ostvari maksimum svojih potencijala u svim oblastima društvenog života, u ovom slučaju u obrazovanju, jer je to njegovo prirodno pravo.

Zanimljivo je da veliki procenat vaspitača i učitelja (52.2%) smatra da uključivanje pomaže da neometena deca razviju human i pomažući odnos prema drugome, kao i da je to način za rušenje predrasuda prema ometenosti (30.8%). Svega 1.6 % ispitanika smatra da uključivanje ne donosi nikakvu korist ometenom detetu, odnosno da šteta koja se uključivanjem pričinjava zdravoj deci prevazilazi potencijalnu dobit za ometeno dete (2.7%).

Interesovalo nas je i koji su najvažniji činioci napredovanja ometenog deteta u grupi neometenih vršnjaka, prema mišljenju učitelja i vaspitača. U celini, ispitanici identifikuju *podstičuće faktore* pre svega u okruženju sopstvene ustanove - prihvatanje od strane neometenih vršnjaka (69.2%), zainteresovanost osoblja za rad (51.6%), stručna pripremljenost (51.1%), ali i u oblasti odnosa sa roditeljima ometenog deteta, tj. važna im je dobra saradnja sa roditeljima (60.4%).

Kao nešto manje bitni faktori prepoznaju se oni koji se odnose na samo dete: motivacija za postignuće (36.8%), pripremljenost deteta za rad u grupi (32.4%), stepen razvijenosti intelektualnih sposobnosti (31.9%), a u najmanjoj meri smatraju se bitnim stavovi šire sredine (15.9%) i povoljna socioekonomska situacija porodice deteta (15.4%). Ovakav nalaz možemo smatrati veoma povoljnim za planiranje uključivanja jer se najviše ističu oni faktori koji su podložni uticajima, dakle, oni koji su promenljivi.

4. Šta su sve, prema mišljenju vaspitača i učitelja, ometajući faktori za proces uključivanja dece sa smetnjama u razvoju u redovni sistem školovanja?

Ometajući faktori prepoznaju se, s jedne strane, u osobinama deteta – u velikom stepenu ometenosti (61%), a s druge strane, u nedovoljnoj stručnoj pripremljenosti vaspitača/učitelja za rad sa ovom kategorijom dece (57.7%). U nešto manjoj meri ispitanici smatraju da problem može biti i neprihvatanje ometenog deteta od strane vršnjaka (38.5%) ali i nepostojanje adekvat-

ne i jasne koncepcije o integraciji (37.9%). Zanimljivo je da se nedovoljna materijalna stimulacija vaspitača/učitelja vidi kao problem samo kod 6% ispitanika. Isto tako, nezainteresovanost roditelja ometenog deteta, koja je često opravdanje za smeštaj dece u specijalne škole, vidi se kao prepreka uključivanju samo kod 14.8% naših ispitanika.

5. Šta bi pomoglo vaspitačima i učiteljima u radu ako bi u njihovoj grupi/odeljenju bilo dete ometeno u razvoju?

Na prvom mestu ispitanici očekuju prilagođen program rada za dete u odnosu na njegove teškoće (31.3%), zatim slede dodatno stručno usavršavanje za rad sa ometenom decom (14.8%) i veća pomoć od strane stručnjaka koji posreduje u grupi dece tokom rada (14.3%).

Na drugom mestu vaspitači i učitelji smatraju da bi od pomoći bilo smanjenje broja dece u grupi/odeljenju (18.1%) i ponovo dodatno stručno usavršavanje (17.0%). Na trećem mestu po značaju ispitanici ističu dobru saradnju sa roditeljima ometenog deteta (25.8%), ali i pozitivne stavove roditelja neometene dece prema ometenom detetu (13.2%).

U celini uzevši, učiteljima bi više značilo prilagođen program rada, kao i odgovarajući zakonski propisi, a vaspitačima bi više značila pomoć stručnjaka.

Ovi rezultati daju dobre *smernice za pripremu uključivanja*: najpre je potrebno zakonski regulisati uključivanje dece sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem, i prilagoditi program rada, zatim obezbediti odgovarajuću obuku za nastavnike i vaspitače, smanjiti broj dece u grupi, i najzad, motivisati roditelje ometene dece na saradnju i uticati na stavove roditelja neometene dece. Time bi se ostvarili uslovi za prihvatanje dece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe i odeljenja.

6. Ko treba da kreira ili prilagodi program rada za decu ometenu u razvoju

Većina ispitanika (51.1%) smatra da bi program rada za decu ometenu u razvoju trebalo da prilagodi stručni tim ustanove, uz saglasnost ministarstva. Pripadnike svoje profesije odgovorne za promenu programa vidi 31.9% vaspitača i učitelja, a svega 11.5% ispitanika očekuje da ministarstvo samo reši problem prilagođavanja programa rada.

Mislimo da ovi rezultati govore *o potrebi i očekivanju učitelja i vaspitača da uzmu aktivno učešće u prilagođavanju i menjanju programa za rad sa ometenom decom, uz stručne saradnike u svojim ustanovama*. Treba istaći da su učitelji u većoj meri svesni potrebe za promenom dosadašnje prakse i programa vaspitno obrazovnog rada sa ometenom decom, i da veći broj njih očekuje od ministarstva prosvete da napravi potrebne izmene.

VI Rezime nalaza

Za kraj želimo da izdvojimo najvažnije nalaze ovog istraživanja:

1. Ne postoji jedinstveno rešenje koje bi bilo jednako dobro za svu decu sa smetnjama u razvoju. Naši ispitanici vide specijalne ustanove kao primereno rešenje za obrazovanje teže mentalno ometene dece, dece sa oštećenjima čula i one sa kombinovanim oštećenjima, dok bi za lakše ometenu decu rešenja trebalo da idu u pravcu uključivanja, uz stalnu pomoć tzv. personalnih asistenata koji bi bili zaduženi za pomoć pojedinačnom detetu.
2. U pančevačkim vrtićima i osnovnim školama možemo očekivati da blizu 40% kadra ne želi da ima ometenu decu u odeljenjima i grupama sa kojima radi.
3. Ispitanici su najmanje spremni da u svoje odeljenje ili grupu prime autističnu i slepu decu.
4. Učitelji su spremniji da rade sa telesno invalidnom decom, a vaspitači su spremniji da prihvate slepu i gluvu decu u svoje grupe.
5. Ispitanici sa dodatnim veštinama i znanjima spremniji su da prime ili, ako već imaju prethodno iskustvo, ponovo prime ometeno dete u svoju grupu/odeljenje.
6. Većina ispitanih vaspitača i učitelja vidi korist od uključivanja ometene dece u redovni obrazovni sistem pre svega u sferi socijalizacije, kako ometenog deteta tako i ostale dece, a pri tome očekuju i izvesnu dobit za širu zajednicu, u smislu rušenja predrasuda. Svega nekolicina ispitanika vidi uključivanje kao način da se ovoj deci pruže jednaki uslovi obrazovanja i vaspitanja.
7. Kao bitne faktore napredovanja ometenog deteta u grupi vršnjaka ispitanici prepoznaju: prihvatanje od strane neometenih vršnjaka, zainteresovanost osoblja za rad, stručnu pripremljenost i dobru saradnju sa roditeljima ometenog deteta.

8. Ometajući faktori za proces uključivanja su, prema mišljenju ispitanika, veliki stepen ometenosti i nedovoljna stručna pripremljenost za rad sa ovom kategorijom dece.
9. Ispitanici očekuju da integraciji prethodi zakonska regulacija uključivanja dece sa smetnjama u razvoju u redovni obrazovni sistem, prilagođen program rada, odgovarajuća obuka, i manji broj dece u grupama.
10. Prema mišljenju većine ispitanika, program rada za decu ometenu u razvoju treba da prilagodi stručni tim ustanove, uz saglasnost ministarstva.

VII Završna razmatranja i preporuke

Ne treba zaboraviti da u našem uzorku nije zanemarljiv broj vaspitača i učitelja, pre svega vaspitača, koji izričito naglašavaju da ne žele da rade sa ometenom decom. Njih je 10% od ukupnog broja ispitanika. Da li će oni moći da odbiju ometeno dete? Ako uključivanje nije stvar odluke konkretnog vaspitača/nastavnika, šta možemo učiniti da se promeni stav ove grupe prema radu sa ometenima? Verujemo da bi nametanje uključivanja moglo doneti više štete nego koristi, kako ometenoj deci, tako i ostaloj deci i samom prosvetnom radniku. Potrebno je najpre pronaći razloge za kategoričko odbijanje rada sa ometenom decom, a zatim raditi na promeni nekih sržnih uverenja koja leže u osnovi takvog negativnog stava.

Svakako da integracija dece sa smetnjama u razvoju nije sama po sebi rešenje. Ukoliko se ne stvore uslovi za ovaj proces, ne napravi priprema druge dece i personala koji će raditi sa ovom decom, može doći do nesporazuma i loših učinaka za sve učesnike u ovom procesu. Time bismo bili još dalje od tolerantog života svih u zajednici.

Na osnovu analize rezultata istraživanja izdvojili bismo nekoliko preporuka za planiranje edukacija:

1. Za integraciju, a naročito inkluziju, veoma je bitna metodologija individualizovane i aktivne nastave, koja je starijem nastavnom kadru verovatno manje poznata. Pošto se, u tom smislu, stariji učitelji i vaspitači mogu osećati manje spremnim za rad sa ometenom decom, biće potrebno, verovatno, da se na neki način dodatno motivišu za promene u radu.
2. Uključivanje slepe, gluve i autistične dece, za koju većina ispitanika vidi specijalno školovanje kao najbolje rešenje, moguće je samo ako se učitelji i vaspitači upoznaju sa širim mogućnostima i veštinama komunikacije, kao i metodologijom i tehnikama rada sa ovim grupama dece.

3. Obuku treba posmatrati ne samo kao proces sticanja znanja i veština, nego i kao proces formiranja stručne podrške i poverenja u sopstvenu kompetentnost. Ona treba da omogući bolje povezivanje kolega kako bi bili otvoreniji za saradnju u problemskim situacijama.
4. Obuka treba da uključi podizanje svesti o pravima dece i osoba sa smetnjama u razvoju, jer se integracijom ostvaruje pravo ove dece na uslove obrazovanja u kojima mogu maksimalno da razviju svoje sposobnosti i ličnost u celini.
5. Pri uključivanju dece sa smetnjama u redovne grupe vrtića ili škola jedno od uspešnih rešenja, za slučajeve kada su odeljenja brojna (preko 20), jeste pomoć asistenata. Pojam asistencije je nedovoljno poznat u našoj sredini. To podrazumeva da bi, u saradnji sa vaspitačima/učiteljima koji vode nastavu u redovnoj grupi/odeljenju, u rad sa decom bili uključeni i asistenti koji su upoznati sa programom rada i sa ostalom decom. Oni pomažu i podstiču dete koje ima teškoće u učenju (ima neke smetnje) u sticanju znanja i u njegovom socijalnom prilagodavanju.¹

Takođe bismo izdvojili i nekoliko preporuka u odnosu na model reforme koju bi trebalo sprovesti kod nas:

Smatramo da treba uvažiti put reforme za koji se zalaže radna grupa Ministarstva prosvete i sporta za reformu obrazovanja dece s posebnim potrebama: „Inkluzivni tip obrazovanja treba oprezno i postepeno uvoditi kroz pilot projekte, eksperimentalna odeljenja i eksperimentalne škole, koji bi nakon evaluacije pokazao mane i prednosti pa zatim ga u poboljšanoj verziji širiti dalje”. U ovom procesu od izuzetne važnosti je da se upoznaju, analiziraju, prilagode za našu sredinu i iskoriste postojeći modeli i iskustva onih zemalja u kojima se već decenijama razvija i ostvaruje integracija ometenih osoba u sve društvene sfere života, posebno u oblasti obrazovanja. Napominjemo i da se rezultati mogu postići jedino ako proces uključivanja obuhvati sve nivoe u društvu, od šire zajednice (promenom stavova prema ometenima i promovisanjem prava ometenih osoba), pa do konkretnih aktera u vaspitno-obrazovnom procesu (deteta, roditelja, učitelja, vaspitača...).

Ostaje kao obaveza svih nas da *uvažavamo osnovna ljudska prava svih osoba* u društvenoj zajednici i pomognemo stvaranje *minimalno ograničavajuće sredine za razvoj svih ljudi*.

¹ U Švedskoj je, po zakonu o školstvu, direktor škole **obavezan** da zaposli asistenta u redovnom odeljenju u koje je uključeno dete sa posebnim potrebama (prema saznanjima „VelikiMali”, sa seminara „Autizam” Zorice Erdeljan, pedagoškinja vannastavnih aktivnosti, asistentkinja za decu sa pp u Geteburgu, održanog u Pančevu, februara 2003.)

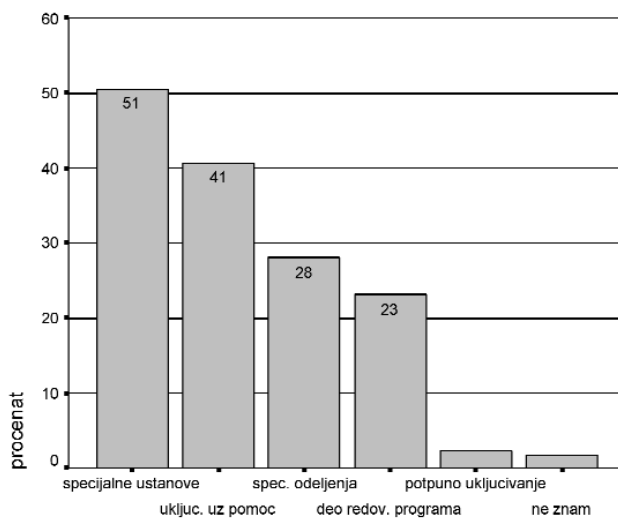

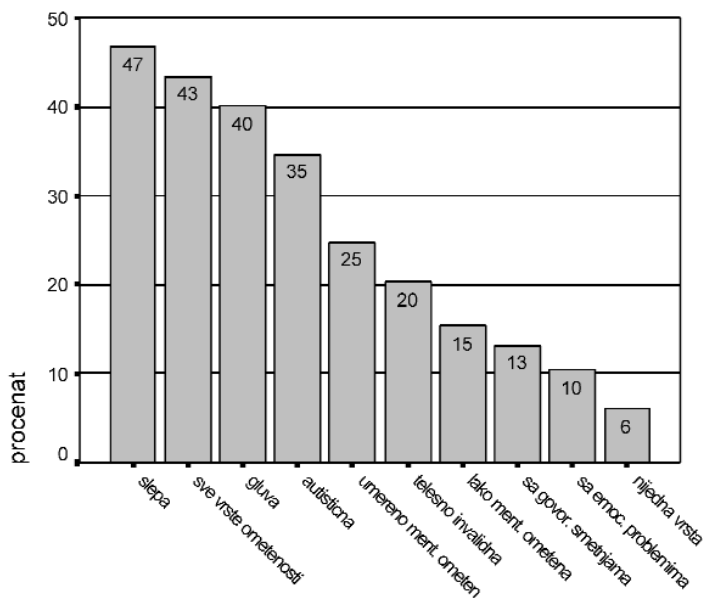
VIII Prilozi

Prilog br. 1:

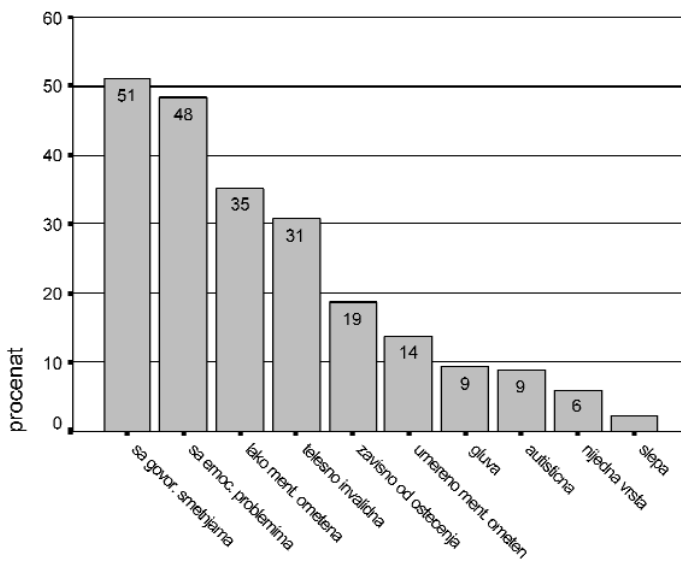
Grafikon 1. Najadekvatnije rešenje prava dece sa smetnjama u razvoju u vaspitno-obrazovnom procesu je:

Grafikon 2. Za koju vrstu ometenosti vaspitno-obrazovni rad u ustanovama specijalnog tipa predstavlja odgovarajuće rešenje?

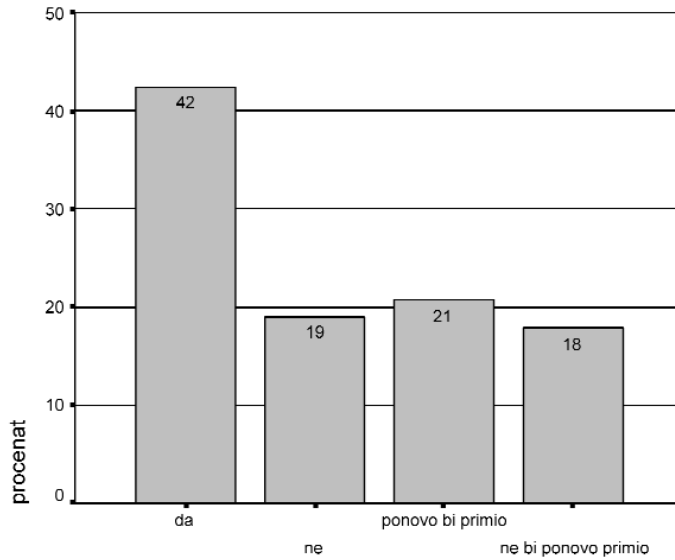

Grafikon 3. Za koju vrstu ometenosti je uključivanje u redovne vaspitno-obrazovne tokove najuspešnije i najkorisnije?

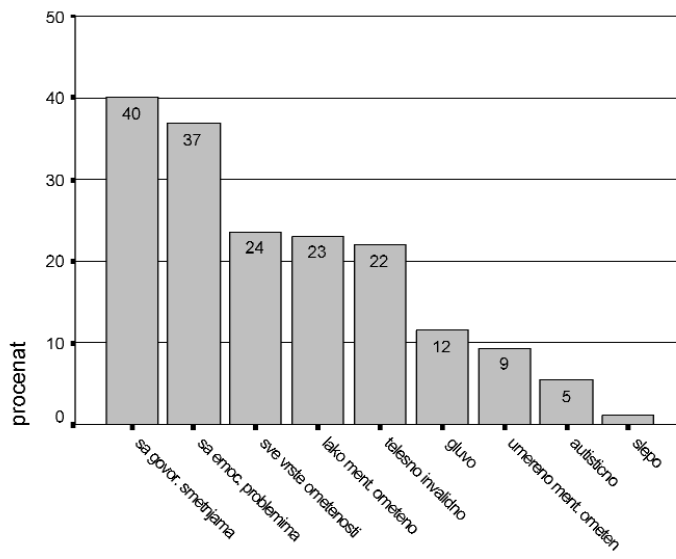

Grafikon 4. Da li biste primili u svoje odeljenje ili grupu dete sa smetnjom u razvoju?

Grafikon 5. Ukoliko biste prihvatili dete sa smetnjama u razvoju, to bi bilo...

PITANJA:

1. Prava dece sa sa smetnjama u razvoju u vaspitno-obrazovnom procesu su rešena na više načina. Po Vašem mišljenju, koja od navedenih mogućnosti je najadekvatnije rešenje? (zaokružite 1 ili više odgovora)

- a. specijalne ustanove za ometenu decu
- b. specijalna odeljenja u okviru redovnih ustanova
- c. specijalna odeljenja koja imaju deo programa zajedno sa decom iz redovnih odeljenja
- d. mogućnost da se dete uključi u rad redovne grupe, ali uz obaveznu pomoć stručnjaka koji posreduje u grupi i pomaže vaspitaču/nastavniku
- e. mogućnost da se dete potpuno uključi u redovno odeljenje njegovih vršnjaka
- f. ne znam ništa o tome

2. Smatrate li da treba uvesti promene u vaspitno-obrazovnom radu dece sa smetnjama u razvoju?

DA

NE

* Ukoliko smatrate da treba uvesti neke promene, to su: (zaokružite 1 ili više odgovora)

- a. promene u planu i programu rada sa decom koja imaju smetnje u razvoju
- b. osnovna edukacija svih stručnjaka za rad sa tom decom
- c. bliža saradnja sa stručnjacima iz ove oblasti (npr. sa defektolozima)
- d. širenje tolerancije na različitost među ljudima, kroz nastavni program za svu decu
- e. nešto drugo: _____

3. Za koju vrstu ometenosti, mislite da je vaspitno-obrazovni rad u ustanovama specijalnog tipa odgovarajuće rešenje? (zaokružite 1 ili više odgovora)

- a. za decu sa telesnim invaliditetom
- b. za slepu decu
- c. za gluvu decu
- d. za decu sa govornim smetnjama
- e. za decu sa autističnim ponašanjem
- f. za decu sa lakom mentalnom ometenošću
- g. za decu sa umerenom mentalnom ometenošću
- h. za decu sa emocionalnim problemima i teškoćama u prilagođavanju
- i. za sve vrste ometenosti zavisno od stepena oštećenja
- j. ni za jednu vrstu ometenosti

4. Za koju vrstu ometenosti smatrate da je uključivanje u redovne vaspitno-obrazovne tokove najuspešnije i najkorisnije? (zaokružite 1 ili više odgovora) (Grafikon 3, strana 24.)

- a. za decu sa telesnim invaliditetom
- b. za slepu decu
- c. za gluva decu
- d. za decu sa govornim smetnjama
- e. za decu sa autističnim ponašanjem
- f. za decu sa lakom mentalnom ometenošću
- g. za decu sa umerenom mentalnom ometenošću
- h. za decu sa emocionalnim problemima i teškoćama u prilagođavanju
- i. za sve vrste ometenosti zavisno od stepena oštećenja
- j. ni za jednu vrstu ometenosti

5. Šta je, po Vašem mišljenju, najvažnije da bi dete sa smetnjama u razvoju napredovalo u grupi svojih neometenih vršnjaka? (zaokružite 1 ili više odgovora)

- a. stepen intelektualnih sposobnosti
- b. razvijenost nekih sposobnosti (muzikalnost, crtanje, pamćenje, isl.)
- c. motivacija za postignuće
- d. povoljna socijalno-ekonomska situacija porodice deteta
- e. pripremljenost deteta za rad u grupi
- f. prihvatanje od strane neometenih vršnjaka
- g. zainteresovanost vaspitača/učitelja za rad sa detetom
- h. stručna pripremljenost vaspitača/učitelja
- i. dobra saradnja sa roditeljima deteta
- j. stavovi šire sredine
- k. nešto drugo: _____

6. Osnovna prepreka, prema Vašem mišljenju, u uključivanje deteta sa smetnjama u razvoju u redovne vaspitno-obrazovne grupe je: (zaokružite 3 odgovora)

- a. kada roditelji ometenog deteta nisu dovoljno zainteresovani
- b. kada roditelji ometenog deteta nisu dovoljno informisani
- c. kada ometeno dete ne prihvataju neometeni vršnjaci
- d. kada vaspitači/učitelji nisu dovoljno stručno pripremljeni
- e. kada je veliki stepen ometenosti u razvoju koji dete ima
- f. kada se roditelji neometene dece protive integraciji
- g. kada vaspitači/učitelji nisu dovoljno materijalno stimulisani
- h. kada ne postoji adekvatna i jasna koncepcija o uključivanju dece sa smetnjama u sistem školovanja
- i. nešto drugo: _____

7. Prema Vašem mišljenju, koja je korist za dete sa smetnjama u razvoju kada je uključeno u redovne grupe svojih vršnjaka? (zaokružite 3 odgovora)

- a. usvaja neka društvena pravila i norme ponašanja
- b. ometeno dete zadovoljava svoju potrebu za druženjem sa drugom decom
- c. maksimalno razvija svoje sposobnosti
- d. kod dece neometene u razvoju razvija se human i pomažuci odnos prema drugome – prihvata se ometeni vršnjak
- e. ako ima dobiti ima još više i štete za zdravu decu
- f. menjaju se stavovi u sredini prema ometenosti – rušenje predrasuda
- g. pružaju se mogućnosti uključivanja ometenog deteta u društveni život
- h. nema koristi za ometeno dete
- i. pružaju se jednaki uslovi u obrazovanju i vaspitanju
- j. nešto drugo _____

8. Da li biste Vi, lično, primili u svoje odeljenje ili grupu dete sa smetnjom u razvoju?

- a. DA
- b. NE
- c. Imam takvo iskustvo – bih ponovo
- d. Imam takvo iskustvo – ne bih ponovo

* Ukoliko biste prihvatili dete sa smetnjama u razvoju, to bi bilo: (zaokružite 1 ili više odgovora)

- a. dete sa emocionalnim problemima i teškoćama u prilagođavanju
- b. telesno invalidno dete
- c. gluvo dete
- d. slepo dete
- e. dete sa govornim smetnjama
- f. dete sa autističnim ponašanjem
- g. lako mentalno ometeno dete
- h. umereno mentalno ometeno dete
- i. dete sa bilo kojom vrstom ometenosti zavisno od stepena oštećenja

9. Da li ste imali problem u radu u grupi/odeljenju sa detetom koje ima smetnje u razvoju?

DA

NE

* Ako biste nailazili na probleme u radu, kome biste se tada obraćali? (zaokružite 1 ili više odgovora)

- a. nikome, uglavnom samostalno pronalazim rešenja
- b. roditelju deteta sa kojim imam problem
- c. nekim bliskim kolegama
- d. stručnom timu ustanove u kojoj radim
- e. direktoru naše ustanove
- f. ministarstvu
- g. drugoj ustanovi sa kojom saraduje naša ustanova
- h. nešto drugo: _____

10. Šta bi Vama pomoglo u radu u grupi/odeljenju u kome je i dete sa smetnjom u razvoju? (rangirajte prva tri najvažnija uslova 1- najvažnije...2,3... upišite na crticu ispred ponuđenih mogućnosti)

- postojanje zakonskog propisa o uključivanju ometene dece u redovan vaspitno obrazovni proces
- prilagođen program rada za dete u odnosu na njegove teškoće
- veća pomoć od strane stručnjaka koji posreduje u grupi dece u toku rada
- da se dodatno edukujem za rad sa ometenom decom, u sklopu posla
- podrška i pomoć kolektiva za dodatni problem u poslu
- manji broj dece u mojoj grupi/odeljenju
- razumevanje u mojoj porodici za probleme u mom poslu
- dobra saradnja sa roditeljem ometenog deteta
- pozitivni stavovi roditelja neometene dece prema ometenom detetu
- bolja materijalna stimulacija za rad sa takvom decom
- ne želim da radim sa ometenom decom
- nešto drugo: _____

11. Prema Vašem mišljenju, ko bi trebao da prilagodi program rada za decu sa smetnjama u razvoju koja mogu da se uključe u grupe svojih vršnjaka? (zaokružite jedan odgovor)

- a. ministarstvo prosvete
- b. stručni tim ustanove uz saglasnost ministarstva prosvete
- c. sami vaspitači i učitelji, uz superviziju i konsultaciju stručnog tima
- d. mislim da ne treba menjati postojeći program rada
- e. nešto drugo: _____

Upišite nešto što biste želeli da dodate, a nije obuhvaćeno upitnikom:

ZAHVALJUJEMO NA SARADNJI!

VelikiMali

Prikaz zakonskih regulativa za inkluziju

U ovom prilogu prikazujemo osnovne činjenice savremenih tokova u zakonskom regulisanju inkluzije dece sa posebnim potrebama u redovni obrazovni sistem u Velikoj Britaniji.¹ Pregled zakona je objavio **CSIE - Centre for Studies on Inclusive Education (Centar za studije za inkluziju)**. Ovaj pregled uključuje: procenu i postupke donošenja rešenja, koja se odnose na đake za koje su prepoznate specijalne obrazovne potrebe (nadalje u tekstu **SEN – Special Educational Needs**)²

Ova regulativa može poslužiti kao model ostvarivanja prava dece sa smetnjama u razvoju na kvalitetno obrazovanje i vaspitanje u redovnim tokovima u našoj zemlji. Zakon se tiče potvrđivanja prava i dužnosti glavnih partnera u ovom procesu: roditelja, škola i lokalnih obrazovnih vlasti (nadalje u tekstu **LEA - Local Educational Authority**).

Predstavićemo vam sažetak osnovnih odredbi njihovog zakona usvojenog 2001. godine, kojim su uvedene značajne novine, dopune u oblasti zakonodavstva koji se tiču obrazovanja đaka sa smetnjama u razvoju, kao i onih koji nailaze na probleme u savlađivanju gradiva.

Na osnovna gledišta zakona iz 1996. godine (deo 4 **Education ACT 96**) napravljene su dopune (deo 1 **Special Educational Needs and Disability Act 2001**), tako *novi zakon jača pravo na obrazovanje u redovnim školama dece sa SEN rešenjem*.

U odnosu na roditelje ove dece postavljene su nove dužnosti **LEA** (informisanje o odgovarajućim službama i dogovor o rešavanju nesporazuma, prigovora roditelja³) i škole (informisanje roditelja o zakonskim odredbama).

Roditelji ove dece mogu da odluče koju od škola najviše žele da njihova deca pohađaju. Škola koju su roditelji izabrali i LEA moraju se složiti sa tim. Dužnost je škole da izvede zaključak, da prikaže i izveštava o svemu što radi sa decom sa rešenjem SEN. Od roditelja i đaka se očekuje da budu potpuno uključeni i konsultovani u svim fazama školovanja.

¹ Izvorne informacije možete naći na internet adresi <http://inclusion.uwe.ac.uk/csie/ukedlaw>

² Sintagma "Children with Special Educational Needs" odnosi se na sve vrste invaliditeta, i u kontekstu sadržaja obrazovanja i u kontekstu tehničke adaptacije, tj. „alata“ koji se koriste u radu sa decom sa posebnim potrebama. Bez obzira da li je u pitanju oštećenje sluha, vida, fizička ili mentalna vrsta invaliditeta, sadržaj i alati koji se koriste za takvu decu su svakako drugačiji od uobičajenih (saznajemo kroz konsultaciju sa Anne-Claire Colleville, ekspertom za socijalnu politiku u Handicap International).

³ Roditeljsko pravo na žalbu protiv LEA, odluka u vezi procenjivanja i rešenja, uključuju nezavisni **SEN tribunal** koji rešava po žalbi. Isto tako ovaj sud rešava nesporazume između roditelja i škole

LEA ima dužnost da uključuje decu sa SEN koja nemaju rešenja o redovnom školovanju. Kategorisana deca trebalo bi da budu uključena u redovno školovanje sve dok su roditelji uključeni u taj dogovor i dok obrazovanje ostale dece nije krajnje ugroženo.

Šta bi trebalo da roditelji očekuju od škole?

ŠKOLA MORA:

- da obezbedi ime nastavnika odgovornog za njihovo dete
- da objašnjava ceo sporazum koji se tiče odluke kojoj deci treba pomoć i kako će ta pomoć biti pružena
- da opisuje kako će to biti sprovedeno u tesnoj vezi sa roditeljima

Šta bi trebalo da roditelji očekuju od LEA?

LEA (lokalna obrazovna vlast) MORA:

- da informiše i savetuje roditelje o novinama i službama koje su bitne u ovoj oblasti
- da uspostavlja sporazum partnerstva sa roditeljima, kao i da razrešava sve sporna pitanja u službi i obaveštava roditelje o tome
- da piše jasna i temeljna rešenja koja iskazuju detetove obrazovne i ostale potrebe, ciljeve koji se moraju postići, zakonske odredbe koje se moraju sprovesti, kao i dogovor za monitoring i reviziju;
- da procenjuje i rešava u razumnim vremenskim rokovima
- da utvrdi da su prilikom godišnjeg pregleda (revizije) postignuti obrazovni ciljevi
- da na svakom stepenu informiše roditelje o njihovim pravima na žalbu (uključujući i vremenske rokove za izjavljivanje žalbe), kao i o činjenicama da ova prava neće odmagati ukoliko se roditelji usprotive i izaberu da se upuste u raspravu odluke donete u toj proceduri.

Ovaj zakon iz 2001.godine, nalaže korišćenje posebnog *Pravilnika za praktičnu upotrebu („Code of Practice“)* gde se nalaze detaljna uputstva kojima bi se **škole i lokalne obrazovne vlasti** rukovodile prilikom prepoznavanja, procenjivanja, rokova sprovođenja procedura, vođenja evidencije kao i revizije celog slučaja SEN posle određenog vremena – bilo sa zakonskom procedurom ili bez nje.

ŠKOLA I LEA moraju poštovati „Pravilnik“ kako bi planirale na koji način će se upoznavati sa decom sa SEN: detetove potrebe moraju biti shvaćene i prepoznate kroz njegovo školovanje. Većina dece sa posebnim potrebama morala bi biti obrazovana u redovnim, običnim školama, sa asistencijom specijaliste koji će doći ukoliko je potrebno.

Pravilnik nalaže *pismeno obaveštenje* ukoliko se primeti da neko dete ima specijalne obrazovne potrebe u toku školovanja, *kontinuitet u školovanju* za decu sa SEN¹ i ako je potrebno *širu specijalističku ekspertizu* da bi uočili teškoće sa kojima se dete susreće tokom školovanja.

Pravilnik ne insistira da bude primenjivan izričito, sve dok škola ima sopstveni plan za prepoznavanje i procenjivanje različitih nivoa ovih potreba i dok ima brojne tipove zakonskih odredbi koje su joj na raspolaganju.

Uloga roditelja je najznačajnija za procenjivanje i upoznavanje potreba deteta. Ako oni ovu odgovornost preuzmu tako što oslušnu dečje želje u svetlu njihovih godina i shvatanja može se očekivati najveći uspeh.

Škola, LEA i drugi profesionalci treba da rade u saradnji, partnerstvu sa roditeljima. Neophodna je tesna saradnja između svih agencija uključenih u multidisciplinarni pristup rešavanja ovih pitanja.

¹ Ove potrebe mogu postojati i pre no što dete pođe u školu - tada LEA u saradnji sa zdravstvenom službom treba da bude uključena u tom najranijem stadijumu

Korišćena literatura:

- Trebješanin, Žarko, „*Rečnik psihologije*”, „Stubovi kulture”, Beograd, 2000.
- Radoman, Vesna, Izveštaj radne grupe „*Obrazovanje dece s posebnim potrebama*”, Prosvetni pregled, 26. 9. 2002.
- Vučković-Šahović, Nevena, priređivač, „*Konvencija o pravima deteta*”, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 1999.
- Grupa autora (urednici Shelley Heekini i Patricia Mengel), „*Novi prijatelji. Kako pomoći deci predškolske i mlađe školske dobi u razumijevanju i prihvaćanju individualnih razlika*”, Mali profesor, Zagreb, 1997.
- „*Theoria*”, časopis Filozofskog društva Srbije, tema: Ljudska prava, Beograd, broj 1-2, 1987 god.
- Flajner, Tomas, „*Ljudska prava i ljudsko dostojanstvo*”, Gutenbergova galaksija, Valjevska štamparija, Beograd-Valjevo, 1996.

Nosilac projekta:

I.S.P.O.D. „VelikiMali” Pančevo

Koordinatorica projekta:

Danijela Vuković, pedagoškinja

Koordinatorke i realizatorke istraživanja:

Nataša Hanak, psihološkinja, asistentkinja na Defektološkom fakultetu

Tamara Todorović, psihološkinja

Korektura:

Snežana Kolar

Grafičko uređenje i prelom:

Dunja Šašić

Štampa:

„Grafos internacional”

Pančevo, Cara Lazara 57

Pravne konsultacije:

Draginja Nikolić, dipl. pravnica

Prevod priloga:

Dragan Mamula, dipl. pravnik

